

Лекції з курсу «Соціологічна думка в Україні»

Лекція 7. Українська соціологія кінця XIX – початку XX ст.

План

1. Соціологічний зміст у працях українських філософів.
2. Соціологічний зміст у працях українських істориків.
3. Соціологічний зміст у працях українських економістів.
4. Соціологічний зміст у працях українських правників.
5. Загальний стан соціології на початку XX ст.

Література:

1. Андрущенко В. П., Горлач М. І. Соціологія : навч. посібник / В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. К. : «Єдинорог», 1998. 624 с.
2. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології: від античності до початку XX ст / М. В. Захарченко, О. І. Погорілий. К. : Либідь, 1993. 336 с.
3. Історія соціологічної думки: навчальний енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. В.М. Пічі [Н.В. Коваліско, В.М. Онищук, Н.М. Цимбалюк та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000». 2016. 687 с.
4. Історія української соціологічної думки: навчальна біографічна енциклопедія / За наук ред. В.М. Пічі [В.М. Онищук, Ю.Ф. Пачковський, Н.М. Цимбалюк та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000». 2019. 334 с.
5. Черниш Н.Й. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. 5-е вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2009. 468 с.

1. Соціологічний зміст у працях українських філософів

Помітний внесок у розвиток соціології в Україні мають праці українських філософів. Перу **І.Федоровича** належать «*Афоризми*» та неопублікований твір «*Організм соціальний*». **П. Юркевич** (1827 – 1874) під впливом Г.Сковороди розвиває тезу про людину як істоту внутрішнього духовного життя, пов'язаного з українською ментальністю. Як засновник школи «філософії серця» він виразно наголошує на значенні серця, а не лише розуму, в житті людини. Серце для нього є центром усього тілесного й духовного життя людини, місцем зосередження всіх вітальних сил, дій, бажань, почувань і думок. Представник позитивізму в Україні **О.Стронін** (1827 – 1889) є автором твору соціологічного спрямування «*История общественной*» (1886), де розвиває механістичну теорію суспільства. Спільною рисою всіх суспільств є їхня пірамідальна будова: на вершині піраміди – активна

меншість, аристократія, внизу – більшість, демократія. Така будова суспільства забезпечує його рівновагу, бо без широкої і нерухокої основи немає стійкості. Меншість угорі постійно розхитує піраміду і не допускає застою суспільства, але центр ваги міститься в основі, гарантуючи сталість суспільного організму.

І.Я.Франко (1856 – 1916 рр.) великий демократ, геніальний митець слова, який відігравав величезну роль у розвитку національної та соціальної свідомості українського народу. В ряді праць він «прагнув проаналізувати генезис творення людської суспільності» і держави, вірив у майбутню справедливість, новий соціальний порядок матеріального і духовного прогресу суспільства. І.Франко був активним проповідником національної самостійності України. *І.Франко порвав з федералістичними традиціями М.Костомарова і М.Драгоманова та став борцем за повну політичну незалежність України.*

2. Соціологічний зміст у працях українських істориків

Сміливі концепції розвитку українського суспільства, народу, нації, держави і громади висувують українські історики. На початку ХІХ ст. з'явилася «**Історія Русів**» – історичний твір, пам'ятка української національно-політичної думки, де подано картину історичного розвитку України з найдавніших часів до 1769 року. Цей твір дав поштовх формуванню старшої і молодшої народницьких шкіл, які представлені такими істориками: **М.Костомаров, О.Лазаревський, В.Антонович, П.Куліш, М.Драгоманов, М.Грушевський** та ін. У *новодержавницькому* напрямі соціологічним мисленням позначена творчість **В.Липинського і С.Томашівського**.

Творчість **М. Грушевського** виділяється тим, що в ній історичні дослідження поглиблюються соціологічними студіями, він вперше в українській історіографії застосовує історико-соціологічний метод. М.Грушевський (1866–1934) здійснив теоретичне обґрунтування *власної схеми історії України як самостійного процесу розвитку українського народу*. В 1903 р. він був запрошений до Парижа прочитати курс лекцій з цієї проблематики і там познайомився ідеями соціологів Е.Дюркгайма та М.Вебера, які суттєво вплинули на його наукову позицію. Відтоді він стає не просто істориком, а істориком-соціологом. Він особливо плідно використовує свій історико-соціологічний метод у дослідженнях давньої історії, тісно пов'язуючи його

здобутки із сьогоденням. Він вважав, що з допомогою історико-соціологічного аналізу минулого, ми знайдемо шлях до розуміння сучасних процесів, а також майбуття. В праці *«Початки громадянства. Генетична соціологія»* він зазначає, що в час глибокого соціального перелому більш ніж будь-коли потрібні ґрунтовні студії соціальної еволюції від її найбільш ранніх стадій. Саме у цій праці закладені основні думки М.Грушевського як соціолога.

Він висловив сумнів у правомірності як позитивістських (включно з марксизмом), так і суто психологістських поглядів на природу соціальної еволюції. Він обґрунтовує неможливість *моністичного розуміння історії*, некоректність застосування законів у їх природничо-науковому розумінні до пізнання складної соціальної реальності. Його основна ідея полягає в тому, що *соціальний прогрес* зумовлюється передусім протистоянням і змаганням протилежних прагнень до колективізму, з одного боку, та індивідуальної самодостатності – з другого. Звідси характерною тенденцією соціального розвитку є *чергування процесів інтеграції та диференціації під впливом різноманітної комбінації факторів*. Головною думкою М.Грушевського як соціолога є переконання в існуванні *«коливальної динаміки»* суспільної еволюції на відміну від позитивістського уявлення про суспільний прогрес як висхідний рух по прямій лінії.

У галузі української географії відзначаються антропогеографічні праці **С.Рудницького**, в яких досліджується зв'язок між людиною і природою. Також антропогеографічну проблематику досліджує **В.Кубійович**, зі школи якого вийшли праці з антропогеографії Карпат.

3.Соціологічний зміст у працях українських економістів

Чимало нових думок для розвитку української соціології дають представники теоретичної економії. У розвиток вітчизняної соціологічної думки вагомий внесок зробив український економіст і соціолог, громадський діяч, професор Київського університету **М.І.Зібер** (1844 - 1888 рр.), який певний час перебував в еміграції у Швейцарії. Його соціологічні інтереси зосереджені навколо проблем суспільства, суспільного розвитку, народонаселення, історичної соціології. Він вважав, що еволюційний порядок суспільних відносин зумовлюється поступом економічних

відносин, а всі політичні, юридичні і духовні явища в суспільстві вибудовуються надбудовою над економічними відносинами. М.Зібер здійснив порівняльний аналіз общинного і капіталістичного суспільства. Основна праця М.Зібера *«Вибрані економічні твори»*.

М.Ковалевський (1851–1916) ще 17-річним юнаком ознайомився з працями О.Конта. Згодом він понад 25 років прожив за кордоном, що дало йому змогу не лише читати твори, а й знати особисто таких відомих соціологів, як Г.Спенсер, Г.Тард, Е.Дюркгайм, К.Маркс та інші; П.Сорокін був один час секретарем М.Ковалевського. На думку останнього, порівняння О.Конта і К.Маркса йде не на користь соціологічній концепції марксизму з її економічним трактуванням історії; М.Ковалевський засуджує також марксову ідею революції як способу розв'язання соціальних проблем. Історію суспільства М.Ковалевський розумів як закономірний і природний процес, в якому рівноправну роль відіграють багато чинників, однак жоден із них не є визначальним. Це так само, як у функціонуванні живого організму визнавати рівнозначну роль багатьох чинників і розглядати його як єдність. У цілому й суспільне життя пояснюється ним через «теорію факторів», тобто теорію функціонального зв'язку соціальних явищ. М.Ковалевський у книжці *«Сучасні соціології»* обстоює утвердження двох напрямів, гармонійне поєднання яких може забезпечити щасливий розвиток суспільства. *Індивід не може бути принесений в жертву родині, роду, державі, але його діяльність має бути узгодженою з діяльністю інших одиниць і спільнот, а їхні спільні зусилля мають бути скеровані на забезпечення загального блага.*

Економіст **М.Туган-Барановський** (1865–1919) у своїх поглядах переходить від марксизму до етичного розуміння суспільних проблем і обґрунтовує світогляд *етичного соціалізму*, реалізованого, зокрема, у формах господарської кооперації. На його думку, історичний поступ полягає в одухотворенні людини, у переміщенні центру ваги людського життя зі сфери виробництва у сферу вищих духовних потреб; звідси значення господарського життя буде поступово зменшуватися. Такі погляди українського вченого, висловлені кілька десятиріч тому, перегукуються із сучасними теоріями постіндустріального суспільства в західній соціології.

М.Туган-Барановський був переконаним супротивником марксизму і найбільшій критиці піддавав тлумачення ним класу. Якщо марксизм поділяє сучасне йому суспільство на класи за володінням засобами виробництва, то М.Туган-Барановський – за розподілом прибутку, що тепер у розвинутих країнах є звичним явищем і основою соціальної статистики. Концепцію класової боротьби К.Маркса він називає «величезною помилкою» і вважає, що не можна трактувати з її позицій духовну діяльність людини.

4.Соціологічний зміст у працях українських правників

Серед українських правників було багато вчених, що досліджували право передусім як суспільне явище. **Б.Кістяківський** (1868 – 1920) дійшов висновку, що автоматичне перенесення природничо-наукового мислення в соціологію не дає змоги пізнати особливості соціального світу. Водночас реальність, яку має вивчати соціологія, це не лише економічні відносини, а й дії людей, зумовлені соціальною дійсністю та її культурними формами. Звернення до реальності в такому аспекті – це умова здобуття соціологією статусу самостійної науки та її виокремлення серед інших соціогуманітарних наук.

С.Дністрянський (1870 – 1935), розглядаючи проблему походження права і законів, аналізує насамперед соціальне тло і висуває теорію соціальних зв'язків. Соціальні зв'язки виникають із необхідності задоволення потреб та історично розвиваються від найпростіших (родина) до найскладніших (держава, народ). Норми стають умовою успішного функціонування соціальних зв'язків. Одна й та сама особа належить до різних соціальних зв'язків, виконує в них різні обов'язки і дотримується різних правил. Оцінюючи ці ідеї з точки зору сучасності, можемо припустити, що у студіях С.Дністрянського на помітному місці були *ідеї пізніших теорій статусу і соціальної ролі*.

Розвитку соціологічних знань сприяла діяльність Наукового товариства ім. Т.Шевченка, в якому друкувалися праці соціологічного характеру. Навколо його видавництва об'єдналися такі науковці як **В.Охримович** (дослідник *соціології родинних відносин*), **В.Старосольський** (книга «*Теорія нації*»), **Ю.Бачинський** (публіцистичний твір «*Україна irredenta*», тобто «*Україна незвільнена*») та інші.

5. Загальний стан соціології в Україні на початку ХХ ст.

В 1880–1914 рр. були закладені підвалини української соціологічної традиції. Постала гостра потреба осмислення нових суспільних явищ та пояснити їх. Після велетенських суспільних катаклізмів і найбільших соціальних експериментів в історії людства в перших десятиріччях ХХ ст. українська суспільно-політична думка дійшла висновку: відродження народу як суспільний процес можна зрозуміти й пояснити лише соціологічно, і навіть відповідь на головне питання практичної політики – куди і якими шляхами має йти народ – можна знайти саме у соціології. Але реалізація цього переконання, втілення його в наукову практику пішли різними шляхами. В тогочасній українській соціології домінує позитивізм, під впливом якого соціологічна теорія натуралізується, набуваючи форм еволюціонізму, органіцизму, соціал-дарвінізму тощо. У цей же період зароджується і поширюється у світі, не минаючи Україну, марксистська соціологія. Під впливом цих напрямів і течій перебувають учені, які започатковують соціологічні студії в Україні.

Характерною рисою означеного періоду є перехрещування дослідницького поля соціології із суміжними соціогуманітарними науками. Оскільки власних фахових соціологів в Україні в ті часи практично не було, то соціологічні праці або праці з елементами соціологічного аналізу створюють філософи, економісти, етнографи, які стали передвісниками української соціологічної думки. Зв'язок соціології із цими науками настільки тісний, що на їх підґрунті постали окремі соціологічні школи.

Впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в Україні з'явилося чимало видатних учених, які досліджували й публікували *цінні праці в галузі суспільних наук*, але вони не були послідовно побудовані на наукових принципах і методології соціологічної теорії. Досліджувалися лише окремі дотичні проблеми суспільного життя, і жоден із учених не створив повної теорії суспільства. Такого завдання – вибудувати загально- чи спеціально-теоретичну соціологічну систему – вони перед собою і не ставили. Соціологія як наука змушена була виборювати собі право на існування як окрема галузь соціогуманітарного знання. Це ускладнювалося тим, що в Україні навіть серед інтелігенції існувало нерозуміння того, що таке соціологія.